

Pavera, Libor

**Mnohohlasí v současné teorii literatury ve středoevropském prostoru :
(poznámky k tématu na příkladu jednoho individuálního příběhu)**

Slavica litteraria. 2016, vol. 19, iss. 2, pp. 57-77

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SL2016-2-6>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/136195>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Mnohohlasí v současné teorii literatury ve středoevropském prostoru

(Poznámky k tématu na příkladu jednoho individuálního příběhu)

Libor Pavera (Praha)

Abstrakt

Autor článku se zabývá cestami metod a koncepcí v oboru literární věda v areálu střední Evropy v průběhu 20. století. Ve vědě většinou víme, kdy určitý směr, určitá koncepce nebo určitý přístup začíná a známe zpravidla i místo. Ale není už jasné, kdy a kam se koncepce šíří. Cesty šíření jsou různé, časová období často fázově posunutá, např. ruský formalismus není uplatňován v českých zemích jen ve třicátých letech spolu s brněnským (pražským) strukturalismem, ale ještě v letech padesátých 20. století spolu s marxistickými koncepcemi odrazu a sociologickými tendencemi i později. V článku ukazuje na svém (tedy jedinečném) příkladu, jak se koncepce a metody proplétaly a znovu-oživaly ve 20. století.

Klíčová slova

metoda; koncepce; literární věda; 20. století; vývojový skok

Abstract

Polyphony in Contemporary Theory of Literature in Central Europe (Example of One Individually Destiny)

The author of the article deals with ways of methods and concepts in the field of literary studies in the area of Central Europe during the 20th century. We generally know in science when a certain direction or a certain concept of access begins and we usually known the place when is begins. But it is not so clear when and where the concept spreads. The paths of propagation are different, the periods of time are often out of phase, for example Russian formalism is applied in the Czech Republic not only in the thirties along with Brno (Prague) structuralism (Czech school), but also in the fifties of the 20th century, along with Marxist conceptions of reflection and sociological tendencies. The article points to his (jeunique) example of how the concepts and methods intertwined and re-came alive in the 20th century.

Key words

method; concept; literary science; 20th century; evolutionary jump

Úvod

České země se nacházejí v pomyslném středu Evropy. Někteří mají sice jiný názor a situují geografický střed Evropy jinam; bylo o tom napsáno mnoho studií a knih, ideový konsenzus v nich zpravidla není patrný. Nicméně v následujícím příspěvku budeme pracovat s myšlenkou, že právě tradiční, historické české země a jejich okolí tvoří kadlub s dostředivými tendencemi, v němž se slavná minulost evropské vzdělanosti a kultury potkávala s dějinnou přítomností a ze setkávání se tu rodily kreativní metody a koncepce a dokonce tu vznikala zásobárna („znakové univerzum“) pro časy budoucí: v případě tématu, o němž budeme psát podrobněji, se to ukazuje být na místě. Literární věda se v daném prostředí ve 20. století neobešla bez tradice, pracovala s ní výrazně, tu více, tu méně, nejednou ji i popírala, aby mohla přijít k novým výsledkům, neobešla se ani bez soudobých podnětů jiných disciplín a importovaných koncepcí, navíc vývoj tu nelze vnímat jako plynulý a lineární, jak to může vyplývat z různých grafů, které schematicky znázorňují např. střídání metod a koncepcí v literární vědě; spíše je příhodné mluvit o vývojových skocích, návratech a meandrech.

Z praxe víme, že tyto koncepce a metody sice vznikaly v určitých letech a etapách, s tím nelze polemizovat ani fakta překrucovat, ale uplatňovány často byly jinde, jinými, jinak v odlišné době. Meandry koncepcí a metod je dobře sledovat na nějakém příkladu. Ukázali jsme už před léty na příkladu filologa Josefa Vašici,¹ jak se u něj tradiční filologické metody práce uplatňované po celé 19. století a zejména na přelomu 19. a 20. století (včetně pozitivismu) slévaly v jednu řeku (spolu s využitím metod psychologických, ruským formalismem, s přístupem strukturalistickým apod.). Je vcelku jasné, že obdiv k práci badatele tak vědecky výrazného, vyzrálého a eticky nezkompromitovaného musí zanechat odraz na tom, kdo se danou osobností zabývá. Získané informace při práci porovnává, promyšlí a zasazuje do dobového i současného kontextu, je silně ovlivněn filozofickým, společenským i obecně lidským nábojem prací (včetně korespondence a jiné dokumentární literatury, s níž se setkává) a vědomě nebo i nevědomky si jej odnáší s sebou do vlastního badatelského usilování.

Na badatelských osudech výrazných vědeckých osobností je možno nejlépe pozorovat, jak se jednotlivé metody a koncepce uplatňovaly v praxi u jedinců, co vše může jedince ovlivnit. Vidíme to pěkně na monografickém zpodobení badatelů (někde dochází nicméně k diskrepancím – jako *pars pro toto* lze uvést zpravidla nekritické zhodnocení prací Jana Mukařovského ze čtyřicátých a padesátých let 20. století, o nichž je známo, že jejich autor se v padesátých letech vědomě zřekl veřejným prohlášením metody českého strukturalismu a jejího uplatňování v literární vědě, nicméně jeho žáci z té doby z pražské filozofické fakulty se po padesáti i více letech snaží vzbudit představu, že vše bylo jinak – nicméně prohlášení je faktem, který nelze odestát, třebaže můžeme věřit, že metoda se nemění snadno jako nové boty jedním prohlášením a zůstává v jisté podobě trvalým fermentem určitého světónázoru jedné osobnosti, pokud není zcela rozporuplná). Ideální pochopitelně jsou osobní zpovědi nebo fundovaná zhodnocení v jubilejních

1 Srov. PAVERA, Libor: *Josef Vašica : Pokus o portrét*. Opava: Matice slezská a Verbum, 2001.

článcích nebo v nekrolozích. Ze svého druhu zpovědi lze jako příklad uvést např. sdělení o vztazích k předcházející tradici genologie (resp. eidologické metody) a přímo vztah k wollmanovské koncepci u Iva Pospíšila, jenž tradiční vtělil kreativně do originální koncepce areálové filologie.²

V dalším výkladu jsme zvolili *osobní pojetí*, které jistě trpí subjektivismem, jež lze stěží eliminovat v osobní výpovědi, nicméně ve výsledku náš příklad ukazuje, jak středoevropský prostor umožnil návraty ke koncepcím a metodám, které buď nebyly v daném prostoru plně využity v čase svého zrodu či importu, anebo jejich rozvoj neumožnil společenský a politický kontext dané epochy. Naším cílem je ukázat, jak různí badatelé (nejednou generačně příbuzní) v *de facto* téměř stejné době byli nositeli zcela rozličných metod a koncepcí a vytvářeli v podstatě polyfonní názorovou a metodickou atmosféru – jisté mnohohlasí. Neplatí rozhodně žádná teze o generační „stádnosti“ ve využívání koncepcí a metod, alespoň v případě jedné osobní zkušenosti, o níž budou vypovídat následující řádky, popisující *situaci od přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století*.

Podle grafu střídání literárněvědných koncepcí, metod a škol ve 20. století by situace měla vypadat následovně:³

fenomenologie – R. Ingarden – psychoanalýza – pragmatismus – ruský formalismus – strukturalismus – kulturologie – feminismus – hermeneutika – new criticism – semiologie – Bachtin – poststrukturalismus – dekonstrukce – historismus – recepční estetika – postkolonialismus – gender / queer

Skutečnost na jednom příkladu ze středoevropského prostoru, který patrně není ojedinelý, vypadá však jinak nežli zevšeobecněné grafické znázornění: naopak my uvidíme zpravidla přesahy, návraty, kombinování koncepcí a metod a četné diference oproti abstraktu, dokonce vakáty určitých metod a koncepcí v našich zeměpisných šířkách a délkách. Způsobilo je kataklyzma doby, ale společenským a politickým poměrům nelze spolehlivě klást za vinu vše, co se odehrálo: svůj díl tu jistě měly i potřeby jednotlivých badatelů a sám předmět zájmu – víme dobře, že každý text nebo každá autorská poetika si vyžadují specifický přístup a speciální / osobitou metodu práce.

Cesta k řádu

Každý člověk má jiné psychické a sociální ustrojení, je determinován určitými vrozenými i druhotně získanými znaky: podle toho se řídí jeho chování mezi členy rodiny, v práci, ve společnosti. Dá se říci, že naše směřování bylo a je cestou za určitým řádem. Najít

2 Z poslední doby srov. výběrově následující knižní publikace: POSPÍŠIL, Ivo: *Areál a filologická studia*. Brno: Masarykova univerzita, 2013; POSPÍŠIL, Ivo: *Literární genologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2014; POSPÍŠIL, Ivo: *Literární věda a teritoriální studia*. Nitra: Fakulta stredoerópských štúdií, Univerzita Konštantína Filozofa, 2014. – Bibliografii prací Iva Pospíšila z posledních několika let najde zájemce v elektronické podobě <http://www.muni.cz/people/1456/publications>, vyšla rovněž knižně: POSPÍŠIL, Ivo: *Výběrová bibliografie 1972–2012: prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.* Brno: Tribun EU, 2012. 294 s.

3 Řada vytvořena v podstatě podle grafu v knize BURZYŇSKA, Anna – MARKOWSKI, Michał Paweł: *Teorie literatury XX piek : Podręcznik*. Kraków: Znak, 2007.

v životě a v umění, které vlastně je svého druhu zrcadlem života (aspoň těch částí života, které už z nějakého důvodu nejsme schopni vnímat přímo a bezprostředně), určitý systém. Dobře zvládnutý systém je základem kvalitní propedeutiky, ale zároveň jeho zvládnutí umožňuje jedinci lépe se pohybovat ve světě, nacházet účinná východiska a řešit problémy, s nimiž se v průběhu života v jednotlivých jeho oblastech setkává.

V literární vědě *cestu k řádu* jistě splňuje *přístup genologický (žánrový)*. Učitelé, kteří při teoretických výkladech nebo při historických exkurzech využívají druhového a žánrového členění, podobně jako i členění na literární skupiny, hnutí, školy apod., mají zpravidla dobrou zkušenost, že svým svěřencům dokážou předat ucelenou sumu vědění v určitém systematicky uspořádaném balíčku; ideální je, pokud se nad vším předaným informačním impaktem podaří – za pomoci přístupů komparativních nebo areálových – vytvořit rovněž jistá syntéza s filozofickým a kontextovým přesahem. Mylná je představa některých učitelů, že zvládnutí vysokého počtu dat je cestou k úspěchu: naopak, kvalitní systém, systémové myšlení, schopnost porovnávat a abstrahovat a umění pracovat s obecnými příručkami mohou být účinnější didaktickou komponentou.

(1) V současnosti má genologie celou řadu stoupců, kteří studují její proměny a rozpracovávají další možnosti, jaké skýtá (nejen literárním) badatelům v budoucnu při třídění a interpretování textů (v nejšířším slova smyslu) a při sledování evolučních změn jednotlivých druhů a žánrů, žánrových forem a variant. Genologie již nyní napomáhá při typologizaci a charakterizování stovek, ba tisíců textů různého typu a charakteru, i při jejich následné systematizaci, syntetizaci a interpretaci. Tato pozitiva nelze už zpochybnit ani přehlédnout. Jako k inovativnímu přístupu by se ke genologii a studiu textů prostřednictvím jejich žánrového statutu měla obrátit zejména škola a učebnice literatury (i jiných předmětů a oborů). (2) Existuje vedle toho řada jiných badatelů, kteří genologii akceptují pouze jako jednu z užívaných literárněvědných metod, ale nepracují s instrumentářem jejich termínů ani své práce nezatěžují metodami genologie, vypracovávanými v průběhu 20. století, od času jejího zakladatele Paula Van Tieghema. (3) Konečně jiní si vůbec genologie nevšímají a jmenovaná disciplína nestojí v hledáčku jejich pozornosti, jako by žánrů a jistého „poselství“, které tato kategorie s sebou nese, vůbec ani nebylo. Přitom s žánrovostí pracoval v jedné z prvních poetik již Aristoteles, konečně dochovaná část jeho *Poetiky* je vlastně žánrovým popisem tragédie.

Brněnské vlivy

S genologií (naukou o žánrech) se zpravidla lidé mé a starší generace setkávali již ve výkladech svých učitelů v době vysokoškolského studia. V našem případě propedeutika úspěšně proběhla při třídění světové literatury (epika, lyrika, drama, literární směry a proudy, skupiny, školy, hnutí) v přednáškách a seminářích, které vedl a organizoval Štěpán Vlašín (1923–2012), jenž je v literární vědě známější spíše jako badatel o české literatuře 20. století.⁴ Vědění o souvislostech české a slovenské literatury v kontextu lite-

4 I když Š. Vlašín nikdy nenapsal soubornější práci o světové literatuře, přednášel asi desetiletí přehled světových literatur na JAMU v Brně, zaměřoval se jednak na tvar literárních a dramatických textů a jednak

ratury světové uplatňoval v přehledových statích a v souborných slovníkových pracích, které redigoval (*Slovník literární teorie*, *Slovník literárních směrů a skupin*, obě příručky vyšly dvakrát, teoretický slovník ještě jednou po roce 1989 v elektronické podobě za posvěcení (sic!) akademického pracoviště, avšak bez legálního svolení pořadatele a bez jeho jména). Právě z přípravy kolektivních syntetických prací obecného charakteru dobře věděl, že učit je možno nejen od elementárního ke složitějšímu, ale také od obecného (teoretického) k dílčímu: to, co se nazývá hermeneutickým kruhem, lze uplatnit s úspěchem rovněž v didaktice. Štěpán Vlašín rád při přednáškách pracoval s obecninami (literární směry, skupiny, školy apod., literární druhy, žánry, žánrové formy apod.), jež mohl v případě světové literatury propojovat rovněž se zřeteli komparativními. Projevovalo se to prakticky v kontrastivních soudech o adaptacích a jiných intersémiotických prepisech, např. antické tragédie v literatuře a dramatu 20. století. Světovou literaturu přitom vnímal jako jistou pokladnici nejvýraznějších a impulzně nosných textů, které vznikaly od starověku k dnešku. Bylo to v tom patrné pojetí „světové literatury“ J. W. Goetheho,⁵ s nímž se běžně pracuje; i když samozřejmě Vlašín byl vzdělán rovněž v jiných pojetích světové literatury, s nimiž se pracuje ve *Slovníku literární teorie*.

Zatímco v tradičních slovníkových příručkách nebývá Vlašínova metoda zhodnocena v zásadě vůbec,⁶ jinde bývá shledáváno jeho pojetí literatury za tradiční, až pozitivistické, avšak skutečnost byla jiná: renesančně sečtělý badatel (zejména v oblasti světové literární teorie, literatury světové a české literatury 20. století) pracoval komparativními metodami a usiloval o jistý systém a systematizaci poznatků, což se projevovalo zejména v jeho práci didaktické. Abstrahováno od světonázoru, který Štěpán Vlašín zastával a jímž poměřoval hodnotu literárního textu (zejména v novinových recenzích a kritikách), projevoval se jako odchovanec brněnské literárněvědné školy, v níž se v době jeho studia češtiny a filozofie (1945–1948) slévaly tradice jednak formálně-strukturální (práce R. O. Jakobsona a jiných formalistů a strukturalistů, včetně lingvistů, práce F. Wollmana apod.) a jednak duchovědně orientované literární vědy (víme, že toto členění poněkud „kulhá“ a je nepřesné, neboť např. Arne Novák, tradičně označovaný za představitele tzv. duchovědy, patřil ke členům PLK a některé jeho studie bývají právem označovány

na adaptace (zřejmě v souvislosti se zaměřením školy a vzhledem k tomu, že v oboru školil zejména mladé adepty herectví). Jako několikaletý vedoucí literární teoretického oddělení Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV v Praze dával v sedmdesátých letech 20. století šanci vyrůst v *de facto* svobodném prostoru mnoha tehdejších mladým teoretikům, příp. jejich práce doporučil do tisku, zejména když věděl, že osoby ani jejich práce nemají podporu „skalních“ příznivců režimu, zpravidla torpédujících kvalitní domácí vědu (jako příklad lze uvést studie Daniely Hodrové, které vyšly v knize *Hledání románu*, odmítané některými romanisty a rusisty v době svého vzniku pro nemarxistický přístup k látce a přinášející a aplikující výsledky tzv. západní literární vědy; přijatelné nebyly ani pro romanisty, ani pro rusisty, neboť v knize se Hodrová pohybuje v soustavách francouzské, ruské a české literární vědy a literární kultury).

- 5 O různých definicích „světové literatury“ srov. ĎURIŠIN, Dionýz: *Čo je svetová literatúra?* Bratislava: Obzor, 1992. Z novější literatury o kontaktech mezi kulturami srov. KUČERA, Petr: *Problémy interkulturně orientované literární komparistiky*. In: *Z dějin literární vědy: metody a přístupy*. Eds. Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka. Literárněvědná společnost při Akademii věd ČR. Brno: Tribun EU, 2014, s. 9–33.
- 6 Srov. heslo *Štěpán Vlašín* v internetovém Slovníku české literatury (pod heslem podepsán Pavel Pešta) – srov. Štěpán Vlašín [online]. 14. 2. 2016 [cit. 2016-02-14]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=592>

za příkladně strukturalistické – typickým dokladem je jeho stať o Máchově *Pouti krkonošské*, konečně i bibliografie prací A. Nováka vyšla v roce 1940 péčí Pražského lingvistického kroužku s podporou České akademie věd a umění).

Z hlediska žánrového k literárním textům a k literárnímu procesu přistupovali rovněž jiní naši učitelé. Z nich Milan Kopecký (1925–2006) nás uváděl do starší české literatury (středověk, renesance a baroko), sleduje při výkladu českém dění v okolních evropských zemích i dobové projevy ostatních druhů umění (antika a její pronikání do české literatury, drama, formování beletrie v době renesance apod.), stejně jako Vlastimil Válek (nar. 1931) nebo Karel Palas (1931–2005) v případě literatury 19. století; zejména V. Válek využíval žánrových hledisek při studiu memoárů a různých typů dokumentární literatury (srov. jeho monografii *K specifčnosti memoárové literatury*, 1984).

Zcela zřetelný byl u všech vliv jejich učitele a staršího kolegy Josefa Hrabáka (1912–1987). Část jeho poetiky je napsána jako vstup do problematiky žánrů, historická poetika potom tvoří majoritní část jeho *Poetiky* (1973 a 1977), jež se zase opírá o tradice A. N. Veselovského, brněnského strukturalismu a brněnské komparatistické školy spjaté se jménem Franka Wollmana (1888–1969), autora podnes podnětné knihy *Slovesnost Slovanů* (1928, v reedici vyšla 2012), založené ve své metodice na historické poetice a eidologické metodě a materiálově dobře zasazené ve všech slovanských literaturách i ve folkloru (právě proto neužíval Wollman v titulu knižní práce termínu „literatura“, ale „slovesnost“, který spojuje projevy psané i ústní, konečně Wollman sám se folkloristice věnoval velice intenzivně v raných pracích, vychoval si mnoho žáků folkloristů, zvláště za svého působení na bratislavské univerzitě).⁷ Nelze nepřipomenout ani jiné „spodní proudy“, kterými se napájeli: zejména v případě Štěpána Vlašína a Milana Kopeckého je zapotřebí zmínit roli Jana Vilikovského (1904–1946), vynikajícího znalce středověkých evropských literatur, přezdívaného ve své době „český E. R. Curtius“, jehož podnes platnou a inspirativní práci a objevná materiálová zjištění zastavila nečekaná smrt, Antonína Škarky (1906–1972), nesoucího a svým žákům předávajícího smysl pro akribii a dotyk s konkrétním materiálem (včetně archivního), a Antonína Grunda (1904–1952).

Vlivy další – ve stejné době, ale jiný přístup a jiná metoda

Nelze mezi našimi učiteli opomenout dialektologa a folkloristu Antonína Satkeho (1920–2008) a jeho knižní a časopisecké práce a hlavně přednášky; dbal zejména na žánrovou čistotu při studiu folkloru. S brněnskou komparatistickou školou nebyl přímo spřažen, neboť patřil k pražským žákům Jiřího Polívky a Václava Tilleho, ale hodně ho ovlivnily teze Petra Bogatyreva a Romana O. Jakobsona o folkloru a o vztazích mezi folklorem a umělou (artistní) literaturou. Sám se zaměřil geograficky – vyškolen nejprve v oboru dialektologie

⁷ Srov. Frank Wollman (1888–1969), *Bibliografie*. [online]. 18. 6. 2006 [cit. 2012-06-03]. Dostupné z: <http://comenius-bibl.wz.cz/Wollman.html>. Nověji vyšla v úplnosti bibliografie F. Wollmana péčí Anny Zelenkové. In: *Slavista Frank Wollman v kontexte literatury a folklóru*. Eds. Hana Hlůšková – Anna Zelenková. Bratislava – Brno: Ústav etnologie SAV – Slavistická společnost Franka Wollmana v Brne – Česká asociace slavistů – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2006. 2 sv. (76 s.).

a fonetiky – na oblast Slezska a na tamější folklor, který nejen analyzoval, ale ještě i aktivně sbíral v terénu, zvláště v tranzitivních zónách v oblastech, kde se stýkal živel český, polský, německý, slovenský apod. (Těšínsko, Karvinsko, Jablunkovsko, Krnovsko, Opavsko apod.).

Z jeho dílny vzešlo několik cenných (materiálových) prací – možná nenápadných, ale zato vysoko ceněných odborníky, např. o narátorech, neboť Satkeho zajímala „živá“ podoba folkloru, varianty folkloru při přednesu i přednes sám – mimika, gesta a jiné nezbytné prvky, které dotvářejí vyprávění; v tom byl Satke jedinečný a nepřekonatelný. Pokud přeneseme jeho hlediska, s jakými pohlížel na ústní text a zkoumal jej, do oblasti psané literatury, musí nám být blízké metody manuskriptologů, které rovněž nezajímá „hotový“, kanonizovaný, již statický text, ale právě veškerý život textu ve fázích předtextových – od náčrtků po finální (tištěný, fixovaný) produkt. Žánrově usiloval Satke odlišit jednotlivé folklorní žánry tak, aby nesplyvaly; sledoval přitom, jak se folklor stával součástí psané literatury, nebo naopak psaná literatura součástí folkloru – ať v případech barokních kazatelů, kteří exemplum vkládali do kázání a odtud pak příběhy bývaly posluchači tradovány ústně, nebo v případě reziduí folkloru v psané „umělé“ literatuře (prvky folkloru u Františka Lazeckého, Jarmily Glazarové, Jindřicha Zogaty apod.).⁸

Propojoval hledisko pozitivistické se strukturálním přístupem, literárněvědné metody tvořily u něho součást klasicky pojímané filologie, v níž základní materií poznání musí být vždy jen text – ať už bývá zaznamenán z ústně šířeného podání, nebo ať jde o text zapsaný *sui genesis* v případě artistního psaní.

Přítelem Antonína Satkeho po značnou část života byl Drahomír Šajtar (1922–2009),⁹ další z našich učitelů, který patřil k žákům (na pražské fakultě do konce čtyřicátých let 20. století) proslulého romanisty Václava Černého, od něhož přejal řadu metodických podnětů a způsobů vědecké práce; ty u Šajtara přetrvaly v podstatě do závěru jeho vědeckého působení. Černý nebyl jen tradiční literární historik a kritik, ale rovněž filozof (patřil k evropsky nejproslulejším vykladačům existencialismu, o němž napsal dvě speciální knihy), jemuž nebyly cizí otázky filozofie dějin (včetně filozofie dějin literatury), ani minuciózní práce archivní, na kterou byl vynikajícím způsobem připraven jazykově. Obzor jeho zájmů byl neuvěřitelně rozsáhlý, o čemž vypovídají nejen jeho knižní a časopisecké práce, ale zejména paměti, které po sobě zanechal a které zčásti tvoří dovětek k jeho badatelskému dílu, jeho zpřesnění a dílčí revizi. Šajtar od něho a od F. X. Šaldy (zprostředkovaně) přejal zájem o bohatství námětů a témat, ale i přístupy literárněhistorické a literárněkritické práce, které se často, možná k neprospěchu věci, v jeho díle propojovaly: zaujaly ho nejprve názory Šaldy na kvas české literatury a českou modernu od poloviny devadesátých let 19. století a zejména Šaldův pohled na Bezruč, jenž se Šajtarovi stal úběžníkem literárního usilování české moderny a životním tématem; později od doby studia u V. Černého u něho posílil zájem o ruskou a francouzskou literaturu

8 K problematice interkulturní komparistiky srov. KUČERA, Petr: *Problémy interkulturně orientované literární komparistiky*. In: *Z dějin literární vědy: metody a přístupy*. Eds. Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka. Literárněvědná společnost při Akademii věd ČR. Brno: Tribun EU, 2014, s. 9–33.

9 Drahomíru Šajtarovi byla věnována konference, která proběhla na půdě Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, jejímž byl Šajtar docentem. Sborník ze setkání je v tisku (vyjde v Praze v roce 2017 péčí Verbum pod redakcí L. Pavery a I. Pospíšila).

a o studium literatury ve srovnávacím aspektu, čehož využíval zejména v pracích o tranzitivních zónách, jímž bylo a zůstává Slezsko se svým bohatým kulturním zázemím a mnohostí etnickou, národnostní, folklorní, jazykovou, hudební apod. Šajtar dokázal získané poznatky zobecnit, povýšit do filozofické roviny a vytvořit to, co bývá považováno za vrchol literárněvědné práce – koncept filozofie dějin literatury, jejího směřování v určité době a prostoru, zároveň však dokázal být minuciózním hledačem náčrtků, útržků textů a souvislostí, jenž se nikdy nebránil hodinové, pracné „dříně“ v archivech a muzeích, kde se dotýkal původních rukopisů, skic, dokumentárního materiálu. Typické je pro něho propojení metod, které bychom mohli uznat za munuskriptologii, s tradičními až antikvovanými metodami formálně-strukturálními a duchovědnými.

Podněty nedává jen škola

Setkání s metodou blízkou hledání řádu, jakou nám představuje hlavně genologie, se udála v našem případě rovněž při spolupráci mezinárodní. V průběhu doktorského studia na Slezské univerzitě v Katovicích (Uniwersytet Śląski) v seminářích Jana Malického, znalce staré polské literatury a literárních tradic ve Slezsku, i v seminářích na Univerzitě Palackého, kterým udával tón zejména Eduard Petřů (1928–2006), vedle svých mladších olomouckých kolegů Jiřího Fialy (nar. 1944), Marie Sobotkové (nar. 1947), Aleny Štěrbové (nar. 1939) nebo Josefa Galíka (1932–1999).

Na počátku své badatelské dráhy byl Petřů znám spíše jako bibliograf, s nástupem matematických metod v šedesátých letech 20. století začal uplatňovat tyto způsoby v literární vědě, konkrétně na materiálu staročeského exempla; později s rozšířením svého badatelského radiusu na slovanské literatury k němu genologie promlouvala zvláště z prací polské literární vědy (studie a knihy Stefanie Skwarczyńskiej, ve světě jedinečný časopis *Zagadnienia Rodzajów Literackich*). Jeho práce od sedmdesátých let nesou zřetelnou pečeť žánrového přístupu: žánrový status textu bylo vždy to prvé, co usiloval odhalit, bez něj podle Petřů nebylo možné dobrat se adekvátní interpretace. Svůj přístup shrnul pregnantně ve studii příznačně pojmenované *Labyrint interpretace*, kde např. uvádí: „*U děl krásné literatury, o která nám zde jde, s podílem fantazie autora prostě počítáme, zakalkulováváme jej přímo do procesu interpretace, jakmile si klademe otázku vztahu díla a reality. Problém starších literárních děl je ovšem v tom, abychom rozpoznali žánr díla, protože právě žánr určoval podíl fikce a faktu*“; jinde ještě: „*Právě možnost hlubšího poznání intencí autora Podkoního a žáka parodovat univerzitní disputaci ukazuje na význam, který při literárněvědné interpretaci děl starší literatury má genologické hledisko – správné určení žánru díla, které je stejně významné jako odhalení potenciálních alegorických významů. Klasickým dokladem nedorozumění, které vzniká, vnímáme-li určité dílo jako text jiného žánru nežli toho, v němž autor tvořil a který odpovídá genezi díla, je letitý spor o charakter kroniky Václava Hájka z Libočan*.“¹⁰ O genologii a o žánrové hledisko jsou opřeny práce Petřů o Chelčickém, o staročeském cestopise, o barokních literárních textech apod. (zřetelně je zájem o žánr a čistotu in-

10 PETŘŮ, Eduard: *Labyrint interpretace*. In: PETŘŮ, Eduard: *Vzdálené hlasy*. Olomouc: Votobia, 1996, s. 18 a 21.

terpretace založené na určení správného žánrového habitu patrný v jeho volné trilogii *Zašifrovaná skutečnost, Vzrušující skutečnost a Zrcadlo skutečnosti*).

Souběžně s Petřů vystupovali v seminářích doktorského studia se svými metodologickými příspěvky rovněž Jiří Fiala nebo Marie Sobotková: první zvláště o folkloru a intersemiotických prepisech folkloru v nové době, druhá tvárně-žánrové metody využila při výzkumu konkrétního materiálu českého a polského v kontrastivních žánrových studiích (memoáry, paměti, dokumentární texty apod.). Nebylo možné nevšímát si rovněž zájmu o tvar literárního textu u jiných kolegů – kompozicí se po několik let obírá ve svých pracích knižních i časopiseckých František Všeticka (nar. 1931) (ve spoluautorství jsme vydali *Lexikon literárních pojmů*, 2002), tvárnými postupy a principy v textech Fuksových pak Drahomíra Vlašínová (nar. 1944) apod.

Nemalý byl rovněž impakt prací i impulsů z prostředí slovenských přátel – Tibor Žilka nebo Marta Žilková (příslušníci tzv. nitranské recepční školy) či Andrej Červeňák, který spolu se svými tehdejšími prešovskými kolegy (P. Petrus, J. Hvišč, D. Ďurišin, F. Miko, C. Kraus, S. Rakús, A. Bagin, P. Winczer, I. Vaško aj.) již na přelomu let šedesátých a sedmdesátých 20. století vytvořili přímo jistou prešovskou genologickou školu; i když neměla dlouhého trvání, její dozvuky jsou patrné ještě stále v prešovském, košickém i nitranském akademickém prostředí, kde se konávají pravidelné genologické semináře a probíhají genologické projekty (v poslední době zásluhou Viery Žemberové), i u žáků jednotlivých uvedených badatelů.

Velice důležité místo sehrává v našem osobním příběhu nitranská škola, pozastavíme se u ní na určitý okamžik v kontextu vědy evropské (světové) a v kontextu badatelského díla Tibora Žilky.

Rok 1967, vznik „nitranské školy“ a její ontologická profilace

Nitranšká (literárněvědná či uměnovědná) škola má své již nezpochybnitelné a nezastupitelné místo v kontextu světových literárněvědných hnutí, proudů a škol druhé poloviny 20. a počátku 21. století.¹¹ Nepochybně je tomu tak zásluhou několika vskutku výrazných jednotlivců i celých generací badatelů, kteří svěbytný pohled na text, přístupy i metody školy promýšleli, cizelovali a projektovali ve svých odborných pracích – oficiálně od roku 1967, neoficiálně již dříve, z pozic stylistiky, estetiky i jiných příbuzných filologických oborů.

Jejich záměr odlišit se od soudobých přístupů k textu byl od roku 1967 prakticky realizován v rámci pracovní činnosti Kabinetu literárnej komunikácie při nitranské Pedagogické fakultě. O nitranské škole, k níž se hodí připojit ještě adjektiva literárněvědná, uměnovědná, recepčně-estetická, pragmatická, výrazová, interpretační, interdisciplinární

11 Heslo nitranská škola najdeme již v mnoha odborných publikacích domácích i zahraničních. „Nitranšká skupina“, jak si sami badatelé skromně říkali, byli formálně začleňováni do Kabinetu literárnej komunikácie (od roku 1967), později přejmenovaného na Kabinet literárnej komunikácie a experimentálnych metodík (1971–1979), na Vedeckovýskumné pracovisko literárnej komunikácie a experimentálnych metodík (1980–1986), na Ústav jazykovej a literárnej komunikácie (1986–1993) a konečně na Ústav literárnej a umeleckej komunikácie.

apod., zvláště ve vztahu k dané časové etapě nebo převládající využívané metodě práce, dobře vědí badatelé nejen v kontextu národním, ale i středoevropském a světovém, zvláště pochopitelně díky konkrétním výsledkům jednotlivých osobností, z nichž třeba na prvních místech jmenovat Antona Popoviče, Františka Mika, Jána Kopála, Tibora Žilku, Petera Libu aj., včetně jejich mladších kolegů a žáků (Mária Valentová, Ľubomír Plesník aj.) – ať přímých, nebo nepřímých, kteří v jejich práci pokračovali a pokračují nebo jejich odkaz i tradice bádání inovativně rozvíjejí a akční rádius bádání tak plodně rozšiřují o nové přístupy a mody. S nitranskými badateli spolupracovali i jiní vědci, např. rusista a teoretik Zdeněk Mathauser.

Nežli nad vlastní genealogií nitranské školy se badatelé zatím nesporně daleko méně zamýšleli nad kontextem, v němž zprvu volné uskupení badatelů a později svébytná vědecká škola vznikala. Především je nutno říci, že ontologická profilace jednotlivých členů školy byla spíše lingvistická, resp. lingvo-literární; jinak řečeno: stylistický přístup k textu převažoval nad řešením problematiky poetologické a obecně literárněteoretické. Lze tu upozornit na jistou analogii se začátky (zejména brněnskými) českého strukturalismu: rovněž tu v počátcích stála fonetika a fonologie (čili disciplína spíše lingvistická) a nové trendy při výzkumu verše, které do českého prostředí importoval Roman O. Jakobson, teprve později se fonetické aspekty a výsledky ruských formalistů uplatňují v širším horizontu lingvo-literárním (Jan Mukařovský, Vilém Mathesius aj.).

Metodicky vycházeli nitranskí badatelé z premis vypracovaných strukturalistickými generacemi badatelů s prvky tzv. marxistické uměnovědy, obohacenými o nové přístupy profilované sémioticky (Roland Barthes, Umberto Eco a jeho teorie „otevřeného díla“ nebo úvahy o triviální literatuře apod.) a zvláště pak o obecnou teorii informace. Zatímco ve světě se o informaci psalo zejména v přírodních vědách a v souvislosti s rozvojem počítačové techniky od přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století, v česko-slovenském prostředí bylo složité probojovat vlastní termín „komunikace“, natož prosadit svébytnou teorii informace a komunikace; šíření informace v rámci dynamických systémů byla pak chápána jako svého druhu typ evoluce; opravdu právě tam, kde dochází k výměně informací, kde jde o dynamický systém, je na místě hovořit o vývoji, ač „vývoj“ je pojem nesmírně labilní, jak ukazují v současnosti četné hlasité diskuse o darwinismu, jenž bývá nejčastěji zpochybňován a hlasitě odmítán.

Ideologicky nepřející prostředí zpomalilo v česko-slovenském prostředí přijetí některých cizích, zejména západních metodologických východisek; nejčastěji byla hanlivě pojmenována a hlídači metodologické „čistoty“ odsuzována, nicméně působila, v tom je síla psaného i mluveného slova. Na tomto místě nitranská škola sehrála pozitivní roli zprostředkovatele cizích uměnovědných přístupů do domácí (československé) soustavy uvažování o literatuře a jiných druzích umění. Vedle úlohy importéra a pomocníka při včleňování metod „západních“, „buržoazních“ mezi tzv. pokrokové, povolené metodologické jádro, se zde především začala rodit zcela originální koncepce pojetí literárního textu a celého literárního systému včetně recepčního. Nešlo přitom pouze o výzkum textů literatury umělecké, „vysoké“, ale rovněž o záležitosti literatury „na okraji“, literatury triviální, o texty mimoestetické, o literární vzdělávání nebo muzejnictví. Tím se tato koncepce stávala zároveň interdisciplinární.

V rámci teorie komunikace se rodí intertextualita

Ve výzkumech literární komunikace, které se začaly v letech sedmdesátých 20. století orientovat na problematiku překladu, metatextových proměn a tzv. meziliterárního navazování („medzitextové nadvázovanie“), se patrně zcela samostatně a originálně dostalo rovněž na problematiku intertextuality. Její kořeny lze tak z horizontu dneška hledat nejen v seminářích Rolanda Barthesa ve Francii v polovině šedesátých let 20. století, ale nezávisle právě v nitranském prostředí Kabinetu. Ačkoliv s jinou metodologickou výbavou a s jinou terminologií, uvažovali přesto členové nitranské školy analogicky jako jednotlivci a týmy v zahraničí, tam poučení zejména vlivnými pracemi Bachtinovými, které v jeho domovině měly zůstat spíše zapomenuty.

Podnes zůstává u počátků intertextuality hodně otazníků a nejasností.¹² Především víme, že ve francouzském, přímo v sorbonnském prostředí se ještě v polovině šedesátých let 20. století nepěstovala literární teorie v takové míře a tak důkladně, jako o několik let později. Výraznou měrou se o intertextualitu zasloužili dva badatelé bulharského původu: Tzvetan Todorov a Julia Kristeová. Todorov vlastně po seznámení se s francouzským prostředím byl poněkud konsternován tím, že v něm schází některé starší koncepce; vůbec v něm nebyla zdomácněná ruská formální škola a strukturalismus. Rozhodl se proto pořídit antologii základních textů ruských formalistů (*Théorie de la littérature*). Rovněž Kristeová v pozici médiátora vnesla do francouzského literárněvědného uvažování nový prvek: v seminářích Rolanda Barthesa od prosince 1965 informovala své kolegy a svého přednášejícího o fenoménu jménem Michail M. Bachtin. O rok později, v roce 1966, již připravila a vydala výbor z Bachtinových textů. Jednak Kristeová tímto počinem chtěla uvést a prezentovat Bachtinův způsob nahlížení na literární text, jednak právě Bachtinovy teze ukazovaly na slabiny tradičního strukturalismu, v podstatě zamknutého do sebe sama a ponořeného do světa statického autonomního *díla* (strukturalisté nemluví ještě o textu, což je pojetí dynamické), konečně Kristeová se nechala inspirovat Bachtinovou tezí o dialogičnosti, která otevírala v jejím uvažování nové obzory: umožňovala jí vidět text umístěný v síti kódů, dovolujících teprve jeho existenci (ontologický moment koncepce intertextuality). Právě zde lze pozorovat zrození intertextuality: narodila se tak teorie intertextuality, která samozřejmě doznala do dnešních dnů četných korektivů a změn; psát lze o několika fázích či vlnách. Základem „objevu“ nicméně zůstává skutečnost, že intersubjektivnost byla nahrazena intertextovostí, jinak řečeno: takovým pojetím, kdy text je chápán za mozaiku citátů, jako entita v pohybu – proměnlivý, dynamický objekt (zejména z hlediska recipienta). Text přestal být chápán za cosi již utvořeného, hotového, statického, ale naopak začal být nahlížen v pohybu, v procesu destruktivně-konstruktivním, v procesu permutace. Na Slovensku, právě v nitranském Kabinetu, se v té době ke slovu dostávala teorie komunikace a sledování procesu recepce.

Narozeniny teorie intertextuality a kariéra tohoto přístupu k textu byla mezníkem nejen ve francouzské literární vědě, která *de facto* „dohnala“ světové literárněvědné trendy,

12 V následujících odstavcích vycházíme z podrobných analýz – viz v citované knize BURZYŇSKÉ a MARKOVSKÉHO z roku 2007.

ale znamenala i znovuobjevení Bachtinových koncepcí o polyfoničnosti, dialogičnosti a karnevalizaci; byl to pochopitelně rovněž výrazný mezník v samotném myšlení Kristeové, Todorova a Barthesa. Ale ani Bachtin v Sovětském svazu neustrnul, samozřejmě dále pracoval na teze vyslovené ve svých starších pracích. Zatímco některé myšlenky o dialogičnosti, polyfonii a cizím slově vyslovil ve svých starších pracích (již v šedesátých letech 20. století byly v zásadě „zastaralé“), na přelomu šedesátých a sedmdesátých let dále problematiku promýšlel a prohluboval v tzv. metalingvistice. Odkryto tak bylo především tajemství mnohovrstevnatosti slova v textu a důraz byl patřičně a správně položen na čtenáře a jeho roli při recepci: není již tím, před koho je postavena statická struktura v podobě textu, ale získává pozici aktivního hráče, spoluúčastníka tvůrčí hry, stává se nezbytným prostředníkem, s jehož pomocí se odvíjí intertextový dialog, jenž je v zásadě procesuálně nekončící. Přestala již existovat izolovaná výpověď („dílo“), naopak bylo ukázáno, že v procesu recepcce textu je vždy přítomno nějaké pojivo, řetězec, propojení výpovědi s jinými výpověďmi (uvnitř textu i v jeho okolí).¹³

Ve druhé a třetí fázi rozvoje bádání o intertextualitě došlo k precizování původních stanovisek. Zvláště v pracích Gerarda Genetta, který vedle termínů intertextualita začal využívat ještě termínů paratextualita, metatextualita, hypertextualita a architektualita a uvedl je svých knihách v praktický život, avšak s tím rozdílem, že některé projevy intertextuality považoval za teleologické, jiné za neintencionální. M. Riffaterre uvedl do teorie intertextuality pojem interpretant – text médium, zprostředkující relace mezi jednotlivými texty.

Teorie intertextuality nicméně pootevřela Pandořinu skříňku a zejména poukázala na *problém originality a novosti*, jak o ní mluvila generace modernistů. Jestliže text není entitou statickou a nehybnou strukturou, ale mozaikou citátů, naskytá se otázka, zda vůbec existuje „originální“ text v pojetí, jaké originalitě přisuzovali modernisté (srov. Ecovu distinkcí modernistické versus postmodernistické).¹⁴ Jistě, na jedné straně je sice každý text mozaikou citátů ze „znakového univerza“, ale jeho originalita může být viděna ve vzájemném propojení citátů, v novém „hotovém“ kontextu, jež vytvářejí, a v novém smyslu, jaké těmto citátům bez uvozovek byly v novém textu (post-textu) autorem přisouzeny.

Intertextualita se jako výrazný znak začala počítat mezi atributy tzv. postmoderních textů. Zatímco ve světě se tento termín uplatňoval po celé 20. století, vysledovali jsme při jiné příležitosti, že v prostředí česko-slovenském se s ním začalo pracovat už na samém sklonku let šedesátých – v polemice s Leslie A. Fiedlerem s ním pracuje marxistický teoretik Vladimír Dostál. Později se termín ztrácí a znovu se ve světle ramp objevuje

13 Protože nejde o příspěvek *sensu stricto* bachtinovský, nebudeme rozvíjet úvahy na toto inspirativní téma, ale přesto nebude na škodu uvést, že není vlastně podnes v ruské vědě objasněno, kdy a které vědecké práce Bachtin napsal. Pochybnosti vedly dokonce ke zkoumáním autorství, ale Bachtin závěry komise vpsodl odmítl podepsat. Přisuzují se mu tak některé práce příslušníků formální školy, zatímco naopak francouzským teoretikům je vyčítáno, že příliš „nadužili“ výsledků Bachtinovy práce... Pravda bude, jako vždy, zřejmě někde uprostřed. Nepochybně zůstává, že nebyť odvážných mladých teoretiků, kteří dychtivě poznávali Bachtinovy výsledky a prezentovali je v sorbonnských seminářích, nebyly by Bachtinovy práce vešly až světovou známost až proslulost.

14 ECO, Umberto: *Inovace a opakování: mezi modernistickou a postmodernistickou estetikou*. Film a doba 36, 1990, č. 1, s. 38–39; 2, s. 93–96; 3, s. 162–163.

až v druhé polovině let osmdesátých let 20. století na konferencích o současné české a slovenské literatuře, boom v oblasti bádání o postmodernismu a intertextualitě později nastává až po revolučních událostech z přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století. Právě v souvislosti s postmodernismem se opět začíná uvažovat o intertextualitě – více však v prostředí slovenském, kde k tomu byly položeny předpoklady, neboť české prostředí zůstalo „zakleto“ v labyrintu strukturalismu (intertextualita, jak víme, vznikla v podstatě z reakce a odmítnutí strukturalismu – již Bachtin byl jeho kritikem). Jako o jednom z nejmarkantnějších znaků postmoderního textu (textu v nejširším slova smyslu) se začalo také v rámci česko-slovenském přemýšlet o intertextualitě (srov. sborník *Literatura v literatuře*, redigovala Daniela Hodrová, 1994). Nemusí být redukována na způsoby, jimiž je generován text, ale lze ji považovat za nástroj, s jehož pomocí lze jako se správným klíčem v ruce otevírat bránu od smyslu (literárního) textu. Z hlediska fikčních světů a naratologie se možnostmi a mezemi intertextuality zabývá Lubomír Doležal ve spise *Heterocosmica*, i když rezervovaně se vyslovuje k tzv. absolutní intertextualitě, užívaje podle Renate Lachmannové sousloví, že texty se v určitých obdobích „orientují na intertextualitu“.¹⁵

V kontextu nitranského Kabinetu, dokonce od jeho počátků v roce 1967, se mezitextovým navazováním zabýval Tibor Žilka. Platí (nejen na Slovensku) za předního znalce postmoderních tendencí v umění středoevropského prostoru a za nejvyhraněnějšího odborníka v teorii intertextuality, kterou zvládá nejen v rovině teoretické, ale jejíž premisy dokáže dobře uplatňovat v praxi při interpretacích textů literárních i v případě textů jiných oblastí umění (zvláště filmu a výtvarného umění). Bylo již uvedeno, že program i teze nitranské školy je možno vysledovat v pracích zakladatelských osobností (u F. Mika, A. Popoviče, J. Kopála aj.), orientovaných v zásadě na styl literárního textu, nicméně Žilkův *Poetický slovník*, který vyšel ve slovenštině již dvakrát (1984, 1987), i novější *Vademecum poetiky* (2006) v podstatě dávají nahlédnout širěji do myšlenkových struktur a terminologického aparátu nitranské školy; konečně první z uvedených lexikonů je uspořádán podle teorie komunikace rozpracované nitranskou školou.

Žilkův přístup k textu byl od počátku (podobně jako tomu bylo u jiných členů nitranské školy) stylistický (srov. jeho maďarsky napsané knihy *A stílus hírértéke, Stiliztika és statisztika* a *Poétikai szótár*), doplněný později o zřetele komunikační a sémiotické: své postoje k postmoderní sémiotice textu vyjádřil nejzřetelněji v knize *Postmoderná semiotika textu* (2000), která je vhodným úvodem k vlastnímu problému, ale zároveň přináší jemné interpretace textů a některých speciálních teoretických jevů (*re-writing* v procesu psaní postmoderních textů, *re-make* a jeho uplatňování v současném filmu, grotesknost a utopičnost, intertextualita a iterabilita v literárních textech a ve filmu apod.). Od teorie vždy přechází k její aplikaci na konkrétní materiál, a naopak z analýzy materiálu dokáže vyabstrahovat cenná obecná zjištění (příkladná může být jeho studie o projekci postavy Fausta a faustovského mýtu v literatuře a ve filmu). Kniha *Postmoderná semiotika textu* se rozpadá do tří oddílů, které vzájemně svazuje řešená problematika spjatá s postmodernismem. Přesto každý oddíl má jistý výrazný charakteristikon: pro první oddíl je příznačné

15 DOLEŽAL, Lubomír: *Heterocosmica. Fikce a možné světy*. Praha: Nakladatelství Carolinum, 2003.

hledání teoretických východisek sémiotiky, pro druhý teorie textu (z hlediska postmoderní perspektivy), konečně pro oddíl třetí je typická analýza význačných slovenských literárních děl posledního desetiletí právě z hlediska postmoderní sémiotiky. Badatel tu navazuje na své předchozí knižní práce k tématu (např. *Text a posttext* 1995) a přihlíží také ke svým dřívějším referátům, předneseným a publikovaným na Slovensku a v zahraničí. V úvahách se dobírá podstaty současné literatury a umění, metodicky vybaven především semiotickým pojmoslovím a přístupem k textu („textu“ rozumí v nejširším významu tohoto slova); ale nebrání se ani jiným hlediskům, pokud jsou schopna odkrývat a postihnout „odlišné“ a „jiné“ v současné kultuře. K sémiotice a k sémiotickému přístupu k textu se Žilka dopracoval v průběhu posledních třiceti let. Značným impulsem pro utváření svébytného celistvého pohledu na literaturu bylo – jak je to možné vyčíst z této knihy – seznámení se s pracemi Jana Mukařovského, Romana O. Jakobsona, ale především vlastní působení uvnitř kruhu učenců tzv. nitranské školy a spolupráce s českými, polskými a maďarskými badateli (např. výraznou úlohu zde sehrál slovenský překlad knihy *Úvod do semiotiky* (1981) Vilmore Voigta, který doprovodil Žilka zasvěceným úvodem).

V současném umění se stírají hodnotové hranice mezi „vysokým“ a „nizkým“, mezi „uměním“ a útvary populárními, ale rozmývají se a mizí rovněž hranice druhové a žánrové. Proto nesmí překvapit, pokud se do centra Žilkových úvah dostávají vedle literárních textů rovněž díla filmová nebo dramatická, tvořící komplementární součást postmoderní kultury. Z výzkumů na pomezí literárního a filmového umění se pak zrodila samostatná publikace (*Postmoderná literatúra a film* (2006), kde je kontrastivní způsob nahlížení na text signován již titulem. Při analýze literárních nebo jiných textů umění podrobuje každou složku artefaktu minucióznímu rozboru, jenž zpravidla ústí v obecné závěry. U postmoderního umění tak zjišťuje dvě varianty: tu první vidí naroubovanou na existencialismus, v druhé, časově následující shledává výrazným rysem využití palimpsestovosti, tj. využívání starších textů ze „znakového univerza“, jejich „přepisování“ ve snaze ukázat, že nemusejí být zcela vyčerpané a nic neříkající, právě naopak, v „novém“ uspořádání, „přepsání“ a recipientském kontextu mohou plnit úlohu „originálního“, „nového“ textu; pochopitelně nelze zde myslet v pojmech modernistických, neboť pro modernu byly *originalita a novost* zaklínadly, zatímco pro postmoderní umění je typické právě *opakování a seriálovost* (srov. Ecovu zmíněnou již distinkci moderního a postmoderního včetně časového určení obou etap: originalita a novost byly vystřídány přepisováním a seriálovostí).

Z hlediska genologického přístupu k literatuře je obrovským kladem, že Tibor Žilka se věnuje žánrům, které dosud literární věda ve výzkumech zpravidla opomíjela, stejně jako je pozitivní fakt, že pomyslně drží prst na tepu doby a sleduje nově se utvářející kulturní fenomény a literární postupy (komiks, iterabilita ve filmu, intertextuálnost v dramatu, adaptace textu atd.). Přesto nejvíce pozornosti soustředil vždy k textu literárnímu: „*Dôvod je jednoduchý: literárny text sa v súčasnosti síce málo číta, ale jednak je najprepracovanejším druhom umenia v rámci druhotných modelujúcich systémov, jednak literárne dielo je veľmi často východiskom pre vznik filmu, divadelnej a televíznej inscenácie, rozhlasovej hry či komiksu. Výsledky výskumu literárneho textu sa potom dajú aplikovať aj pri interpretácii iných druhov umenia, najmä na podklade metód používaných v naratológii. Ale v intenciách pragmatickej estetiky vždy ide v prvom rade o zapojenie príjemcu do literárneho procesu ako determinujúceho*

*prvku komunikácie.*¹⁶ V knize *Postmoderná semiotika textu* se Tibor Žilka neprojevuje pouze jako teoretik hermetický uzavřený do určitého konceptu, jenž je odtržený od literární praxe. Naopak – jeho uvažování z praxe vychází, ve studiích je přímo cítit Žilkovo zaujetí pro dotyk s konkrétním literárním textem. Jde o rys, který na Žilkových úvahách nutno ocenit a docenit, protože žádná zobecnění v jeho knize nejsou spekulativní, vytvořená *ad hoc* určité situaci, ale vždy jsou vystavěná na konkrétním materiálovém východisku. Na tomto místě nebude od věci ocitovat slova slavisty Ivo Pospíšila vybraná z úvodu jeho knihy *Ruský román* (1998), v níž o „novém čtení“ světové literatury a o „dotyku s materiálem“ v dnešní době velice výstižně píše (úvod): „*Po řadě zlomů, které vedly k situaci, v níž se svět na sklonku druhého tisíciletí nachází, je nutné se novou optikou znovu a sine ira et studio, tedy nikoli překotně a za každou cenu destruktivně, podívat na světovou literaturu vůbec – zdá se, že její nové přečtení je nyní conditio sine qua non; nejde ani tak o převratné koncepce jako o návrat k pramenům v situaci, kdy jsme zahlceni různými teoriemi a diskursy a kdy k oživení teoretického myšlení je zapotřebí jako soli čerstvého dotyku materiálu, který již pro sugestivnost různých pojetí přestáváme zřetelně vidět.*“ Nejen literu, ale i duch uvedené teze Iva Pospíšila najdeme v Žilkových pracích *Postmoderná semiotika textu* (2000) i *(Post)moderná literatúra a film* (2006).

Jako přední představitel současné nitranské školy dále propaguje výsledky svého několikaletého bádání v oboru, ale zároveň výsledky celé literárněvědné školy od počátečních výsledků „otců zakladatelů“ po nejmladší pracovníky. I když ve světě zatím dělají kariéru jiné poststrukturální, postdekonstrukční a postkognitivní směry, má teorie intertextuality a její slovenská (nitranská) podoba neustále co nabídnout současným badatelům. Nejlepším svědectvím životnosti školy jsou její výsledky v podobě studií, monografií a konferenčních sborníků.

Intertextualita a genologie

Nebylo možné, aby pel přístupu intertextuálního a žánrového k (literárním) textům neutkvěl v našich pracích. Samozřejmě vedle genologie nás silně ovlivnily i jiné badatelské směry a osobnosti vědy – ať už přímo, či zprostředkovaně. Nepochybně to byla česká medievalistika 20. století (uvedení již Milan Kopecký nebo Eduard Petřů) a ruská literární věda v podobě historické poetiky Veselovského nebo genologickým směrem orientované práce D. S. Lichačova, který postavil výklad staré ruské literatury na základě uvažování o vzniku a zanikání žánrů, o jejich funkčnosti („služebnosti“) a systematizaci. Protože ze starší doby se textů dochovalo početně méně nežli existuje textů v nové době, mají medievalistické práce zpravidla lepší instruktážní charakter a přinášejí obecné výsledky daleko preciznější nežli práce o literatuře současné (pamatujeme si dobře na slova Eduarda Petřů, který o literární vědě 20. století až s jistým pohrdáním tvrdil, že je to jen „esejistika, esejistika, esejistika...“, zatímco „tvrdou“ vědou myslel právě práce o textech středověkých, renesančních nebo barokních).

16 Cit. podle autoreferátu Žilkovy doktorské dizertace k obhájení vědecké hodnosti DrSc., rukopis, Brno 2001, s. 22.

Genologie v pojetí Ivo Pospíšila

Patrně nejvíce nás do světa genologie uvedly práce Ivo Pospíšila, který se komparatisticky orientovanou genologií zabývá od sedmdesátých let 20. století. Jeho práce do roku 2002 s uvedenou problematikou se najdou ve svazku o 197 stranách *Výběrové bibliografie prof. PhDr. Iva Pospíšila, DrSc.* Nejvýrazněji poučují o žánrech jeho knižní práce, např. *Ruská románová kronika*, 1983; *Labyrint kroniky*, 1986; *Rozpětí žánru*, 1992; *Proti proudu. Studie o N. S. Leskovovi*, 1992; *Od Bachtina k Solženicynovi*, 1992; *Srdce literatury. Alois Augustin Vrzal*, 1993; *Fenomén šílenství v ruské literatuře 19. a 20. století*, 1995; *René Wellek a meziválečné Československo*, 1996; *Ruský román*, 1998; *Genologie a proměny literatury*, 1998; *Na výspě Evropy*, 1999, *Areál a filologická studia*, 2013, *Literární genologie*, 2014 aj., ale i mnohé jeho časopisecké a sborníkové práce. Patří k našim předním komparatistům a teoretikům žánru, z hlediska pěstování konkrétních filologií náleží k předním rusistům, anglistům, bohemistům, pokud zůstaneme jenom u oborů, které vystudoval na akademické půdě.

Jeho odborné i popularizační práce jsou však širěji rozehledněné a výrazně zaměřeny slavisticky, nicméně znalost západních literatur, zejména anglosaských, vytváří v kontrastivně zaměřených závěrech určitých jeho prací vhodný korektiv cenných zjištění vyvozených u jiných zpravidla jen z materiálu slovanského. Korigující efekt je zde výrazný a vítaný, neboť zejména bádání o národních slovanských literaturách (národní literatura polská, česká, slovenská, bulharská, ruská apod.) bývá zpravidla až příliš neústrojně zahleděno do sebe sama, trpí silnou dostředivostí výsledků a zapomíná, že existuje pro reflexi nesmírně důležitý a nenahraditelný kontext srovnávací a hodnotový (existence národní literatury v kontextu literatur slovanských, evropských, literatury světové a jiných literárněvědných celků). Ani na porovnání ani na kontext Ivo Pospíšil ve svých pracích nikdy nezapomíná.

V námi vyprávěném příběhu tyto rysy (komparatistické zřetele, axiologický prvek, interdisciplinarita aj.) výrazně – v jednotlivostech i souborně – vystupovaly rovněž ve výstupech Iva Pospíšila, které vznikaly v rámci řešení grantové úlohy GA AV ČR A9189301 *Žánrové metamorfózy v středoevropských souvislostech* v letech 2003 až 2006. Projekt byl po skončení v roce 2007 zhodnocen příslušnou komisí GA AV ČR za „splněný s vynikajícími výsledky“, nepochybně s přihlédnutím k plejádě cenných a citovaných printových výstupů i vzhledem k workshopům s mezinárodní účastí. Stěžejním cílem projektu, jak jsme to uváděli v zadávací dokumentaci i ve výstupech pro agenturu, bylo „ukázat na příkladech vybraných žánrů, zastoupených v žánrových systémech literatur v prostoru střední Evropy, jejich konstanty a proměnné v časovém rámci od středověku k dnešku. Prostředníkem je nauka o literárních druzích a žánrech – literární genologie, ale rovněž jiné disciplíny (zvláště sociální), tvořící s klasicky pojatou filologií (chápanou jako jednotu jazyka a literatury) komplex tzv. areálových studií. Diachronní pohled na zrod, vývoj a přetváření žánrů napomůže pak zachytit dynamičnost struktur v rámci partikulárním i univerzálním.“ Obecný abstrakt přináší několik klíčových slov i směry výzkumu, kudy se projekt ubíral. Výstupů projektu bylo několik, měly charakter dílčí i syntetizující, jednotlivé printové tituly si kladly za cíl nejen ukázat hlavní směřování současné genologie, ale měly prezentovat i nová zjištění projektu vystavěná na základě analýz a poznání kon-

krétního materiálu z prostoru střední Evropy. Cenné a již několikrát citované byly Pospíšilovy příspěvky z prvního komplementárního výstupu – z publikace nazvané *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu, sv. I*.¹⁷ Na počátku práce nad projektem některým badatelům (zejména těm, kteří se přiblížili postmodernímu diskursu) možná vytanula v hlavě otázka, vcelku oprávněná, zda právě v éře rozmývání hranic uměleckých druhů a žánrů je patřičné hovořit o genologii, o žánrovém statutu textů, o jejich transformacích i o metamorfózách žánrového systému, zda nejde o práci ve své podstatě zbytečnou a sisyfovskou, když dnes a denně vznikají tisíce nových textů, navíc textů svou podstatou neliterárních, zpravidla hybridních forem spjatých s elektronickými médii? Jenže otázku bylo možné formulovat i obráceně: není právě nyní vhodný čas začít hledat nové cesty v bádání o žánrech, nenastala pravá chvíle zjistit, zda genologie obstojí v bohaté konkurenci metod a v současném myšlení o textech a zda může přispět nejen k systematizaci, ale i k jisté syntetizaci.

Svět si již prošel svou „historickou mutací“, jak praví španělský prospektik J. L. Abelán, ale k mnoha výrazným změnám dojde ještě v průběhu 21. století (příznáčně se píše o megatrendech 21. století).¹⁸ Avšak nemělo by to zmást badatele trvale zakotveného v konvenčních základech filologie, jež se zpravidla opírala a opírá o studium konkrétního materiálu v duchu tradiční, erasmovské humanistické myšlenky „Ad fontes!“ Uvedený požadavek „jít k pramenům“ v posledních deseti dvaceti letech znovu probleskuje také na kongresech AILC (L'Association Internationale de Littérature Comparée) a nejde rozhodně jen o výzvu navrátit se k textům krásné literatury: potřebné se ukazují rovněž analýzy textů odborných a publicistických (pomezních), neboť průnik věd filologických se sociálními by se rozhodně neměl odehrávat pouze v rovině metodologických přístupů k materiálu a vůči určitému časoprostoru, ale také na bázi východiska – u textů samých (text je tu přitom chápán v nejširších dimenzích, nejen jako psaná literatura). Proto se sám Ivo Pospíšil několikrát věnoval problematice pamětí (memoárů) nebo cestopisů, které jistě nelze zasazovat výlučně do systému literatury krásné (beletrie).

Jmenovaný projekt neměl zkoumat všechny žánry v jejich šíři, ale za pomoci moderních interpretačních přístupů a metod měly být představeny vybrané žánry nebo žánrové komplexy. V prvním printovém výstupu, v němž jsme se o autorství podělili,¹⁹ to byly žánry nebo žánrové komplexy typu kroniky, cestopisu, homiletiky (kazatelství) nebo drobných lyrických útvarů, z nichž některé patří mezi tzv. jednoduché formy (rozpracované v pracích Jollese nebo Jauße) a vytvářejí žánrové podloží (termín I. Pospíšila) jiným žánrům a literárním útvarům v dalším vývoji literatury. Náš projekt navazoval na dobré tradice historické poetiky (A. N. Veselovskij, D. S. Lichačov, J. M. Meletinskij, E. R. Curtius) a literární žánr tak nebyl viděn staticky jako model ustrnulý, nýbrž jako entita polymorfnní, složená z fragmentů jiných žánrů, jako mobilní a nezavršená síť, již jsou texty nebo jejich úlomky či vrstvy se sebou navzájem propojeny (intertextovost) a mezi sebou vzájemně komunikují (dialogičnost).

17 PAVERA, Libor – POSPÍŠIL, Ivo: *Žánrové metamorfózy ve středoevropském kontextu. Sv. I*. Brno: Istenis, 2003.

18 Srov. ABELLÁN, José Luis: *Myšlienky pre XXI. storočie*. Preložila Paulína Šišmišová. Bratislava: Archa, 1997.

19 PAVERA, Libor – POSPÍŠIL Ivo: *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu, sv. I*. Brno: Istenis, 2003.

Pojetí literárního textu jako pulzujícího (Ivo Pospíšil poprvé použil termínu „pulzace“ ještě před Peterem Zajacem ve své monografii *Ruská románová kronika* z roku 1983), v čase se měnícího objektu dovoluje badatelům vnímat jeho konstanty i proměnné, resp. upozornit na jistou cykličnost. Jednotlivé žánry se v dlouhém časovém rámci od středověku po dnešek vyskytují pod různým označením, s odlišnou morfologií a s rozdílnou sémantickou náplní. Nejednou se objevují zakomponovány v rámci jiných žánrů, např. středověký cestopis nebo legenda jako součást pozdějšího románu (zčásti to najdeme v teorii románu D. Hodrové), případně na jejich základě (pre-textů) vyrostly zcela nové, svébytné žánry. V bloku studií nazvaném *Literární žánry a genologie: jistoty a hledání*²⁰ Ivo Pospíšil poukázal na genologii a její postavení v systému vědních oborů v epoše globalizace, upozornil na metodologická východiska a úskalí, v několika sondách si všiml několika prací zásadně důležitých a nosných pro současnou genologii a ozřejmil, jak je možno rozetnout bludný kruh, čímž měl na mysli postavení a pojetí žánru v postmoderní epoše. Projevil se zde jako zkušený badatel v oboru, kromě zkušeností s přehledem prokázal rozhleděnost po materiálu i odborné literatuře, komparatistické školení i pronikavé vidění. Je zřejmé, že drží prst na tepu doby, jeho myšlení je poučené, ale rozvážné a v jisté míře konzervativní. Konečně cesta k takovému poznání má u Pospíšila zhruba tento průběh (popsal ho naposledy ve studii *Genologie a „já“*): „S genologií jako speciální literárněvědnou disciplínou jsem se výrazněji seznámil až roku 1973 ve spojitosti s vydáním prešovského sborníku *Komparatistika a genológia (Bratislava 1973) k varšavskému mezinárodnímu sjezdu slavistů. Přitahovalo mě zvláště propojování genologie s komparatistikou, neboť ke komparatistice jsem byl už jako student systematicky veden jak na rustice (tradice jdoucí k A. N. Veselovskému a J. Polívkovi, spjatá se jmény F. Wollmana, R. Jakobsona, S. Vilinského a jejich žáků), tak na anglistice (F. Chudoba, K. Štěpaník, J. Kocmanová, L. Pantůčková) a četl jsem první práce komparatistů, kromě A. N. Veselovského zejména D. Ďurišina a známá Hrabáková skripta (vydaná 1971, jako učebnice v SPN pak roku 1976). Také mé první odbornější práce vlastně propojovaly komparatistiku (ta byla tehdy zcela dominantní), poetiku a genologii: šlo jak text o Puškinově poemě *Cikáni (1824) jako o romantické básni ve smyslu obhajoby romantické estetiky, ačkoli šlo spíše o báseň již postromantickou (1972), a srovnávací studii Cooper a Rusko, Turgeněv a Amerika na pozadí rusko-amerických literárních vztahů (1973), s níž jsem vyhrál celostátní kolo Studentské vědecké a odborné činnosti v literárněvědné sekci a publikoval z ní zásluhou tehdejšího šéfredaktora Ivana Dorovského malý výtah v univerzitní revue Universitas.*²¹ O to více posléze v diplomové práci o Leskovovi a v sérii prací o románové kronice a kronice obecně.²² To už byly texty – zejména *Labyrint kroniky (1986, posuzovali ji Josef Hrabák a Z. Mathauser) – pohříchu genologické opírající se o dobovou teorii románu, jdoucí však dále k syžetu, anticipaci a filozofii žánru. Druhým**

20 Srov. podkapitoly Problém souvislostí v epoše globalizace, Metodologická východiska dnes: vyjděme z řemesla, Literární věda a genologie: několik sond a Rozetnutí bludného kruhu: žánry v postmoderním posunu v bloku *Literární žánry a genologie: jistoty a hledání*. In: PAVERA, Libor – POSPÍŠIL, Ivo: *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu, sv. I*. Brno: Istenis 2003, s. 8–35.

21 POSPÍŠIL, Ivo: *Dynamika rusko-amerických literárních vztahů od počátku do konce 19. století*. Universitas (Brno), 1973, č. 5, s. 28–35.

22 Srov. jeho práce *Typologie a poetika Leskovovy románové kroniky*. Rigorózní práce. Brno, 1975; *Ruská románová kronika*, Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983; *Labyrint kroniky*. Brno: Blok, 1986.

vrcholem byla potom kniha *Genologie a proměny literatury (Brno 1998)*, k níž vedly cesty v publikacích, jež postupně vznikaly z již odevzdané práce (1989) na tzv. velký doktorát (DrSc.), kterou jsem však byl z mimovědeckých důvodů nucen později stáhnout.²³ Tyto práce pak došly prohloubení a zpřesňování v následujících decenních.

Ke kronice se Ivo Pospíšil vrátil rovněž ve studii publikované v bloku nazvaném *Metamorfózy žánrů*,²⁴ kde jeho cílem bylo ukázat, jak právě kronika nebo cestopis náleží zcela zřetelně k typu žánrů, jenž se podílí na pohybu poetiky a funguje jako faktor dynamismu, proměňuje žánr a celý žánrový systém určité literatury. Takové uvažování bylo zároveň východiskem workshopu o stabilitě a labilitě žánrů²⁵ a o žánrech, které se mohou jevit živé, mrtvé i revitalizované.²⁶ Není zde již daleko od myšlenky, která znovu odvrhla z genologie nejenom stín, ale i praktiky přírodovědeckého uvažování. Život žánrů býval studován analogicky k přírodním procesům a přirovnáván k podobě živého organismu – má prý mít v podstatě dobu zrodu, dospívání, zrání a umírání. Není potřeba zastírat, že vznikaly přímo dějiny literatury a celé koncepce ovlivněné Darwinovými výsledky.²⁷ Naopak naše bádání v oblasti žánrů potvrdilo hypotézy jiné: především žánry jsou entitami dynamickými a pohyblivými, mění své rysy či konzistenci v závislosti na čase; některé žánry tendují více ke stabilitě, jiné naopak k labilitě; jedny představují jistotu a konstantnost, druhé jsou zdrojem pohybu literárního systému; obojí typy žánrů nesporně odrážejí pohyb a dění ve svém okolí, jsou echem antropologického ustrojení epochy a neumírají analogicky k živým organismům, spíše je případnější hovořit o jejich transformaci. Nejde o zjištění převratné, ale vzhledem k faktu, že dosavadní literatura předmětu i učebnice se podržují biologické teorie v neprospěch teorií založených na analýze materiálu, je potřeba znovu a znovu připomínat, že žánry neumírají, ale spíše se modifikují. Průběh života žánru lze charakterizovat jako ponornou řeku,²⁸ která se v určité době může ztratit, aby se později objevila a různě intenzivně a v různé podobě (v závislosti na mnoha faktorech časoprostorových i jiných) dále fungovala v literárním systému. Navíc nemusí jít výlučně o systémy literární: obdobně se chovají i žánry neliterární. Dokonce je zapotřebí všimnout si života nově vzniklých žánrů, včetně neliterárních, např. žánrů elektronické komunikace, které nepochybně jsou jen prodlouženou rukou někdejších žánrů od původu folklorní povahy (např. chat nebo blog se podobají až příliš výrazně folkloru). S novými médii

23 Srov. POSPÍŠIL, Ivo: *Genologie a já*. In: PAVERA, Libor a kol.: *Žánrové metamorfózy ve středoevropském kontextu*, sv. V : *Genologie a „já“*. Praha: Verbum, 2011, s. 10–26.

24 Srov. podkapitoly *Kronika a Cestopis jako faktor dynamismu, pohybu poetiky a žánrových systémů* v bloku *Metamorfózy žánrů*. In: PAVERA, Libor – POSPÍŠIL, Ivo: *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu*, sv. I. Brno: Istenis, 2003, s. 47–52, 70–79.

25 Srov. PAVERA, Libor a kol.: *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu*, sv. II : *Stabilita a labilita žánrů*. Opava: Slezská univerzita, 2005.

26 Srov. PAVERA, Libor a kol.: *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu*, sv. III : *Žánry živé, mrtvé, revitalizované*. Opava: Slezská univerzita, 2006.

27 Srov. DARWIN, Charles: *O původu člověka*. 2. vyd., rev. Praha: Academia, 2006; DARWIN, Charles – MARSAULT-REJLKOVÁ, Hana (eds.): *O vzniku druhů přírodním výběrem*. 3. vyd. (v nakl. Academia 2., rev.). Praha: Academia, 2007.

28 Srov. POSPÍŠIL, Ivo: *Ponorná řeka memoárů na rozcestí*. In: PAVERA, Libor a kol.: *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu*, sv. IV : *Žánr – ponorná řeka*. Praha: Verbum, 2009, s. 233–244.

a novými trendy v komunikační oblasti mají souvislost rovněž žánry, které Ivo Pospíšil pojmenoval „žánry virtuální autenticity“,²⁹ které souvisejí s obratem teorie i historie literatury k masové kultuře a tzv. triviální kultuře, neboť právě triviální kultura bývala zpravidla odkladištěm již neužívaných postupů „velké“ či „vysoké“ literatury.

I když projekt zkoumání žánrových metamorfóz byl v roce 2007 oficiálně završen, má podporu mezi badateli, kteří se podíleli na jeho řešení, dokonce lze říci, že se kolem něj vytvořilo volné uskupení badatelů se společným viděním světa, jakási „vědecká škola transformační genologie“, jak ji příznačně charakterizoval Slavomír Wollman (viz jeho posudky k výstupům projektu). Všichni kladou důraz na žánr a kategorii žánrovosti: na existenci žánru a na dynamiku, s jakou se žánry mění a střídají v jednotlivých soustavách i časoprostorech. Žánr chápou jako jistý kód nebo soustavu kódů, jejichž prostřednictvím hledají možnosti společné interakce textu s prostředím a recipientem v rozličných časových epochách: zkoumají předpoklady a příčiny žánrových změn, vlastní změny i možnosti změn v budoucnu, nikoliv jen v rovině abstraktní, ale častěji v rovině materiálové (textové), neopomíjící ani nová média a jejich žánry (blog, chat, on-line žánry apod.). Nesledují zpravidla žánr výlučně jako „vnitřní formu“, ale v souladu se současnými trendy do výzkumu zapojují rovněž komplet tzv. sociálních věd a kulturní antropologii, nezapomínají ani na srovnávací studium textů směrem od intence tvůrce přes vlastní text a jeho funkci až k auditoriu.

Vědecké práce Iva Pospíšila a jeho aktivní vystoupení na workshopech („pracovních dílnách“) v rámci řešení projektu výrazně obohatily výsledky celého projektu. Jednak Ivo Pospíšil své vývody dobře opírá o kritické zhodnocení dosavadní teorie a praxe, jednak jde příkladně „ad fontes“ a vždy pracuje s materiálem – ať již při poměrování nosnosti určité teorie, nebo v opačném případě, když korpus textů je mu východiskem zobecněného poznání. Důležité je jeho výchozí školení – slavistické na straně jedné a anglosaské na straně druhé, což mu umožňuje přistupovat k problematice kontrastivně; obdobně správně byl uplatňován tento způsob poznávání některými osobnostmi světové slavistiky (R. Jakobson, R. Wellek, S. Wollman, A. Červeňák aj.). Cenné je jeho úsilí dobrat se globálnějších a mezioborových zjištění, aby byla zachycena všechna dotýkání, míšení a transfery.

Z výsledků genologického bádání Ivo Pospíšila i jeho spolupracovníků a kolegů (A. Červeňák, T. Žilka, M. Žilková, V. Žemberová, L. Štěpán, M. Sobotková, J. Fiala, G. Maiello, P. Majerski, A. Nečka, M. Pokorný aj.), k nimž se počítá i autor právě psaných řádek, je dobře vidět, že genologie přechází od otázek tvaroslovných a výrazových k rovině antropologicky orientované; snaží se vyrovnávat současným postmoderním trendům; zůstává disciplínou kompatibilní s ostatními vědními disciplínami; je schopna reagovat na dění v oblasti žánrů elektronické komunikace. Studium jak stabilních (statických), tak i nestabilních (labilních) žánrů typu „tekuté písky“ přitom může být dobrým východiskem studia určitého areálu, studia antropologicky pojatého, neboť text je tvořen jedincem, na nějž nesmíme zapomínat, neboť by to znamenalo zmrtnovit literaturu a depersonifikovat texty, navíc areál je zapotřebí vidět diferencován rovněž z hlediska různých vědních a uměleckých

29 Srov. POSPÍŠIL, Ivo: *Žánry virtuální autenticity a existenciálního znejistění: domov a svět*. In: PAVERA, Libor a kol.: *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu*, sv. III : *Žánry živé, mrtvé, revitalizované*. Opava: Slezská univerzita, 2006, s. 213–236.

oblastí, které v určitém okamžiku nebo epoše existují, nikoliv jej redukovat jen na oblast, která zajímá nás a náš vědní obor. Genologie může mít před sebou skvělou budoucnost, a snad proto je oborem, který prožívá v mnoha vědeckých centrech i u mnoha jednotlivců svou renesancí. Zájem o žánry se vine takřka celým badatelským dílem Iva Pospíšila, jak o tom svědčí nejlépe jeho bibliografie bohatá na počet záznamů:³⁰ nesporně je to způsobeno důvěrou v uvedený přístup, i vírou v možnosti, jež genologie skýtá.

Naše individuální sblížení se žánry a genologií se odehrávalo v období řešení projektu týkajícího se homiletiky ve Slezsku a při vzniku knížky o kázáních Daniela Nitsche, neboť bylo potřeba odlišit od sebe žánry pojmenované homilie, kázání a koncept (*Kazatel Daniel Nitsch, Kapitola z barokní homiletiky*, 2003). Ačkoliv definice žánru bývají různé, chápeme jej za sémiotický systém sloužící jako prostředník mezi obecným systémem literatury (*langue*) a konkrétním textem (*parole*), jeho funkcí je sloužit jako paradigma určité skupiny či třídy textů (má charakter distributivní), což je pojetí žánru blízké např. polské badatelce T. Michałowské.

Závěrem

Problematika spjatá s žánrem a tvarem textu se v estetice a v literární vědě 20. století několikrát vracela do popředí zájmu badatelské veřejnosti; u nás bývá disciplína pojmenována genologie, zatímco francouzská literární věda dává přednost častěji termínu *théorie des genres littéraires*, německá *Gattungstheorie*, anglosaská *genre theory* nebo *genre history*, ruská *теория литературных родов и жанров*. Z osobního příběhu je možné vysledovat, jak se jednotlivé literárněvědné koncepce a metody ve 20. století neprojevovaly v době svého vzniku, ale se zpožděním a ve skocích, návratech, přerývkách. Některé z nich v našem příběhu dokonce absentovaly (feminismus, queer aj.). To, co je v jedné soustavě nosné, nemusí být plodnou metodou jinde, a *vice versa*.³¹

prof. PhDr. Libor Pavera, CSc.

Konšelská 426/25, 180 00 Praha 8, Česká republika
l.pavera@seznam.cz

30 Srov. POSPÍŠIL, Ivo (ed.): *Výběrová bibliografie*. Brno: Linie, 2002. Znovu POSPÍŠIL, Ivo: *Výběrová bibliografie 1972–2012: prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.* Brno: Tribun EU, 2012. 294 s.

31 V textu bylo využito několika různých našich přednášek, zde s cílem ukázat na nerovnoměrnost vývoje literárněvědných metod a koncepcí ve 20. století ve středoevropském prostoru oproti abstraktnímu modelu.

